

Kőbányai János

Amikor a halott arcán már a szakáll sem nő

Újabb gyilkos nyár....

Aki majd egyszer, egyben olvassa a *Múlt és Jövő* évfolyamait, az azt tapasztalja, hogy a harminc évünk egyik alaptémája-hangja, az elszorult torokból föl szakadó nekrológok jajkiáltása volt.

Jajkiáltás kiért?

Elsősorban az elmentért, aki élete és életműve terhétől megszabadulva, ránk hagyta hiánya ropant súlyát.

S persze tágabb és közösségibb értelemben jaj a nemzedékért.

Amely az emberi és biológiai törvényeknek megfelelően, nagyjából azonos időben vált létezésformát. S ha kollektívumuk korszakukon nyomot hagyva, jelentős értékeket hozott létre – nem minden nemzedék hasítja ki ezt a hozadékot a saját, igaz: nem maga választotta korszakából –, a veszteség annál fájóbb. Noha az az elkísérés során ránk (magunkba) szálló emelkedettség akár pozitívnak is tekinthető, mert az isten hozzád magában hordozza a katarzisz felszabadító érzését is.

Ha az elment élet után fakad új, őt folytató élet.

Azonban a mi jajunk – itt és most – tragikusan vigasztalan. Túl megy az árvaságra döbbenés megrendültségén, amelyből az alapos gyászmunka akár megerősítve épülhetne újjá. Mert a halál – más nyelven: a befejezettség – az új születés, az új hajtás felelős munkába fogása mozzanata is egyben. Hiszen az eltávozottak helyére lépésben, a helyük betöltésében – a (nemzedék)váltásban – pulzál a „megszüntette megörzödés” örök ritmusa, amely kivisz-lök a nagy univerzum végtelen folyamatoságába – egyszerre lenyűgözve és kozmikus reményt nyújtva.

Heller Ágnes és Ungvári Tamás szinte egyszerre bekövetkezett halála ezen a nyáron, valamint az ugyanabból a „kulturális erőteréből” gyászoló értelmiségi társaság riadt összeverbuvalódása a Kozma utca 6.-ban, túlmutat az elvesztésük nyomán keletkezett roppant hiányon, mert felhorgasztotta az ugyanerre a helyre kikísért többi társuk elvesztése fölött érzett korábbi megrendültségünk mára ki-kihunyot sajogását.

A Kozma utca 6.-ban, a „temetőben Pannóniában”, ezen a „kicsiny, intim hely”-en, ahol most új

halottainkat búcsúztattuk, megpihenni – vagy várni (a Messiásra) – választás kérdése. Egy nagyon is behatárolható történelem sorstalanságának sorssá akarása. E sorsválasztók ugyan nem voltak sokan, de voltak. S most nincsenek többé.

A minapi két távozás szimbólumerővel hatványozza föl jajunkat. *Ez a magyar zsidó szellem végét jelentő Pannóniában.* A megborzongató igazságot – épp e helyen, ahol jól felfogott érdekből, az ellenkezőjét kellene ágálni – ki kell mondani.

Heller Ágnes és Ungvári Tamás a haláluk napjáig – a kilencedik X közelében – magas színvonalon dolgoztak. Tevékenységük jelentős hányadát tette ki a magyar zsidó kultúra felélesztéséért, folytatásáért való küzdelmük. Nem fiatalon, a hetvenes éveiktől – erre esett az éppen most lezárult magyar rendszerváltás korszaka – fogták magukat e munkába.

Nem természetes, hogy valaki ilyen életkorban vegye vállára ezt a sok szempontból problematikus és megosztó súlyt. Az emberi teljesítőképesség határáig bemutatott áldozatuk – most a maguk hagyott új kráterébe lepillantva – még életükben is sejtette, hogy nem voltak helyettük mások. Az ő egyéni választásuk nagysága és az ebből kilombosodó teljesítményük - párosulva a nem a zsidó kultúra ápolásából, hanem kívülről hozott presztízsükkel – villámfénnyel mezteleníti le a környezet kicsiségét, amit megpróbáltak magukhoz emelni.

S most már nincs pardon!

Rá kell döbbernünk – ez teszi távozásukat tragédiává, minden pozitív, a gyászmunkával pozitív-vá fordítható irány nélkül –, hogy nincs folytatásuk.

Mert nem lehet.

Hiszen már az ő szereplésük és pályájuk is a csodát hajazta. Vagy inkább, a holtak lidércfényét viszhangozta, akik az ő útjuknak is megágyaztak. Az egy-két nemzedék által gyorsan és masszívan felállított – a 19. század utolsó évtizedeitől a holokausztig – épület alapjait védték, amelynek falai csak újabb két-három emberöltő után enyészett el teljesen.

(Lehet, mindez teátrálisan hangzik, de csak az minősíthetné ezt annak, aki megnevezne olyan két-három magyar zsidó szellemet, akik ma példát és

utat mutathatnának, akik rendelkeznek a zsidó kultúra iránti elkötelezettséggel, karizmával és olyan teljesítménnyel, ami kellő hitelt és vonzerőt tud gyakorolni – s ezért a folytatás ígéretét.)

Nincs elkésőbb, mint tisztán látni. (Lehet, nem is érdemes, a kis időre, amíg a pannon tájakon leledzünk.)

Felesleges a két most elment barátunk, munkatársunk, példaképünk pályáját bármilyen más szempontból – itt és most – összehasonlítani. A közös elem bennük a kollektív sorstalanság: a holokausztot fiatalon megélni, több szempontból is árvaaként elindulni a Zsidó Gimnáziumból, s onnan a Lukács-szeminariumba katapultálni, hogy majd a rendszerváltásig tartó eltérő utakat bejáró sivatagi negyven év után a zsidó reneszánsz szép illúzióját betöltendő egymás kezét erősen megfogva a magyar zsidó kultúráért dolgozzanak. (Kettőjük közül a Scheiber Sándor nevéhez kötődő, a Kádár-rendszer alatt megjelent, a tudós rabbi szerkesztette-verbuválta, kétévente kiadott *Évkönyvek* – 1975, 1985 – őr lángját csak Ungvári Tamás táplálta.)

Ez a szerep és pálya több oldalról is megvilágítja a folytathatatlanság szakadékát. Nevezetesen azt, hogy a magyar zsidó szellemet hitelesen és magas színvonalon azok tudták képviselni, akik a holokauszt előtt sajátították el a magyar zsidó szellem értékeit, levegőjét és színvonalát. A nagy „kiszántás” túlélői magukkal hozták ifjúságuk szocializálódásának kipusztíthatatlan emlékeit és értékeit, s hála érte: megosztották velünk.

Azonban nem olyan érvénnyel, hogy munkájuk és teljesítményük folytatható legyen. Ugyanis azt a környezetet – a magyar zsidóság közel milliós népességét és az abból kinőtt sokszínű- és oldalú szellemet – nem oszthatták meg velünk, ahonnan ezek az értékek kivirágoztak, vagyis a humuszt, amelyből ők maguk szervesen kinőttek. A túlélők közül szinte csak azok maradtak Magyarországon, akik szerint a zsidóság választás kérdése, azaz: zsidónak maradni partikuláris, nem egyetemes élet- és magatartásmód. A holokauszttal megszűnt az olyan nagy magyar zsidó szellemek gyakorlata – Pap Károly, Komlós Aladár, Ámos Imre –, akik egyszerre és egyenlő arányban voltak jelen a zsidó és az egyetemes „kulturális erőter”-ben. Ezért a kipusztíthatóság és a kompenzáló önfeladás halálos szorításban kimúlt a zsidó kultúrát teremtetően folytató, és a magyar kultúrát megtermékenyítő magyar zsidó szellem.

Ha mégis valami felemelő ebben a végben, az az, hogy a történet végére a pontot Heller Ágnes révén egy olyan szellem tette ki, akinek a teljesítménye nagysága nemhogy azonos nívójú a nagy elődökével, hanem a kurta, a legmegengedőbb esetben is

kétszáz éves magyar-zsidó kultúra fejlődés csúcsára is emelkedett.

Nem elég árván maradni, de árván is élni kell.

Nem a szerkesztőnek személyesen (bár az is feltehetően), hanem a lapjának, a régi (1911–1944. március) és a példájára-hagyományára indázó új *Múlt és Jövőnek* (1988).

Heller Ágnesben azt a személyt veszítettük el, aki a régi *Múlt és Jövőnek* Avigdor Hameiri volt, vagy a *Nyugatnak* Ady, a *Szép Szónak*, József Attila. (Jellemző módon nekünk már nem költő jutott, aki a műfajával is megérezkíti egy ügy lendületét és magasságát.) Heller Ágnesben megtestestült a személy, akiben összeforrott a folyóirat ügye s megcélzott színvonal eszménye. S nemkülönben a magyar zsidó funkció: a zsidó azonosságban megmaradva, abból kibontva gazdagítani az egyetemes és a világkultúrát.

Hogyan lehet folytatni azt, amiről (itt és most) bebizonyítottam, hogy folytathatatlan?

Ez a *szerk.* s a magyar zsidó történelem jelenlegi szakasza leglényegesebb kérdése.

Amikor már a halott arcán a szakáll sem nő.

A jövőbe szakadó múltnak meg kell vallani s ezért (itt és most) lerögzíteni ezt a (ön)legitimációs kételyt.

Sok éve már a *szerk.* ezt a föl-fölsebesedő kérdést azzal vakarta el vagy csitította, hogy dolga van. Az a dolga, hogy a magyar zsidó szellemi múltat feltárja, s ami örökálló benne, arról leporolja a felejtés rétegeit, kanonizálja, s elhelyezze korszerűen a polcon vagy a felújított archívumban. Ez az (ön)kijelölt szerep és hivatás sem kevés.

Ma sem tud többet.

Csak annyival, hogy a rendszerváltás történelmi korszaka (1989–2019) lezárulván, új feladat és szempont nyílt ki előtte. A holokauszt előtt született, de életművük javát a következő időkben kiteljesített nemzedéket, akikkel együtt éltük végig ezt a hosszúra nyúlt átmeneti korszakot (ilyen békés átmenetre először nyílt lehetőség a magyar történelemben), hozzákapcsolja a magyar zsidó szellem történetéhez, mint szerves egységhez, bármennyire is széttepte a holokauszt. Dolgozzuk fel életüket és műveiket, s tegyük, oldjuk a kollektív emlékezet részévé (békéjévé).

Ez ugyan nem folytatás, de olyan ügy, munka, ami hitünk szerint még darab ideig legitimációt ad a fennmaradásnak.

Ez a cikk és ez a szám már kész volt, amikor Konrád György haláláról értesültünk. Az ő csatlakozása kettőjűkhöz csak még fájdalmasabbá erősíti mindazt, amivel most szembesülni kényeserülünk.